

Atıf/ Citation

Kulu, M. Mustafa, Elşen Gurbanov. "Takdim." Editöryal. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 6 (Yaz 2020): 1-7.

TAKDİM

M. Mustafa KULU

Doktora Öğrencisi, Arş. Gör., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye

Ph.D. Student, Res. Asst. Department of International Relation, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Selcuk University, Konya, Turkey

<https://orcid.org/0000-0002-6625-3727>

<mmkulu@gmail.com> <mkulu@selcuk.edu.tr>

Elşen GURBANOV

Öğr. Gör., İbrani Dili ve Edebiyatı ABD, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Erciyes Üniversitesi; Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü

Instructor, Hebrew Language and Literature, Department of Eastern Languages and Literatures, Faculty of Letters, Erciyes University; Ph.D. Student in the Oriental Studies Institute of Azerbaijan Republic National Academy of Sciences

<https://orcid.org/0000-0003-0705-213X>

<egurbanli@erciyes.edu.tr>

Makale Türü: Editöryal Makale

Yazım Tarihi: 10.08.2020

2017'de yayın hayatına başlayan *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*'nin 6. sayısı ile karşınızdayız. Dergicilikte üçüncü yılımızı bitirmek üzereyiz. Ayrıca dergimizin düzenlediği Dördüncü *Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı'nın (ICIJS'20)* bu sene çevrimiçi olarak yapıyoruz. İsrail ve Yahudi çalışmaları alanına dergi yayınlayarak ve konferans düzenleyerek katkıda bulunmaya çalışıyoruz.

Dergimizin 1-5. sayılarında yayın kurulu üyesi olarak görev yapan *ICIJS'17*'nin Düzenleme Kurulu Eş-Başkanı Hasan Hüseyin GÜNEŞ ile dergimizin 3-5. sayılarında Yayın Kurulu Üyesi olarak görev yapan *ICIJS'18*'in Düzenleme Kurulu Üyesi ve *ICIJS'19*'un Düzenleme Kurulu Eş-Başkanı Muhammed GÜNGÖR hocamıza şu ana kadar verdiği katkılar için teşekkür ederiz. Bu sayıdan itibaren aramıza yeni katılan yayın kurulu üyesi arkadaşlara da başarılar dileriz.

Bu sayımızda iki araştırma makalesi, iki çeviri makalesi, iki söyleşi ve bir kitap değerlendirmesi olmak üzere yedi ayrı çalışma vardır. Dergimizde var olan makale türlerine yeni türleri ekleyerek çeşitliliği artırmaya çalışıyoruz.

Murat KÖYLÜ tarafından kaleme alınan “İsrail’in Kuzey Irak İlgisi ve Yahudi Kürtler” adlı makalede İsrail, Kuzey Irak ve Yahudileri arasındaki ilişki incelenmektedir. Kürdistan Yahudileri içindeki Barzan ailesi ile Barzan aşireti arasındaki ilişkinin tarihsel ve sosyolojik olarak incelenmesi gerekir. Kürt aşiretler üzerine inceleme yapan Bruinessen’inin ya da Ziya Gökalp’in sosyolojik gruplarla ilgili kavramları arasındaki farkların bilinmesi lazımdır. Bu noktada *aile/ayal/family*, *sülale/soy/oba/lineage*, *kabile/bölük/taife/clan* ve *aşiret/boy/tribe* gibi sosyal gruplarla ilişkili sınıflandırmaların bilinmesi, Şafi Müslüman Kürtler ile Kürt Yahudiler arasındaki ilişkilerin tam bilinmesi için gereklidir. Antropolojik ve sosyolojik bir yöntemle bakılırsa kabilelerin birleşmesinden meydana gelen aşirette farklı dinsel veya dilsel etnik grupların olması normaldir.

Barzan bir aşiret ismi olduğu gibi bir bölge ismidir. Aynı zamanda bu isim birçok aile tarafından kullanılmış özel bir isimdir. Barzani Yahudileri, Barzani sülalesinden değil, Barzani aşiretinden/ bölgesindedir. Yahudiler ve dönmeler için önemli olan Selanik’te birbirinden farklı birçok farklı etnik ve dini grupların olmasına benzer bir durumdur. Barzani Yahudileri de Yahudi ilmi camiasında Kürt olarak değil Yahudi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Kürtlerin çoğunluğu da Barzan Yahudilerinin etnik olarak Kürt değil, Yahudi olarak kabul etmektedir. Şafi mezhebine mensup Barzani ailesi 19. yüzyılda Nakşi tekkesinin kurulması ile aşiretleşirken Yahudiler ise Kuzey Irak bölgesine 2500 yıl önce gelmişlerdir. Aynı bölgelerde yaşayan Yahudiler ve Kürtler arasında ilişkinin olması kaçınılmazdır. Fakat bu ilişki onların özümlemesine yol açabilecek bir seviyede değildir.

Günümüzde Irak, Türkiye ve Suriye Yahudilerinin bir kısmını oluşturan Kürt Yahudilerin (Kürtçede Cihû/ Cihan) büyük çoğunluğu Kuzey Irak bölgesinde yaşamış olup etrafındaki Arap, Fars ve Türk Yahudilerinden farklı özelliklere sahip olmuşlardır. Türkçe, Farsça, Kürtçe, Arapça veya İbraniceden de kelimeler olduğu Yeni Aramice (Araplar Cebeli der) ve Kürtçenin çeşitli lehçeleri (özellikle Kurmançi ve Soranice) bu bölgedeki Kürt Yahudilerince konuşulmuştur. 20. yüzyılın başında 25 bin civarında olan Kürt Yahudileri 200 köyde yaşamıştır. Bu da yaklaşık olarak köy sayısı kadar kabile olduğu anlamına gelebilecektir. Karışık yaşamın daha yaygın olduğu şehir ve kasabalar (Musul, Duhok, Zaho, Erbil ve Kerkük) dışında köylerde yaşamışlardır. Diğer bölgelerdeki Yahudilerden farklı olarak Kürt Yahudileri çoğunlukla kırsalda yaşamış olup nüfusunun tamamını Yahudilerden oluşturduğu köyler de (Betanure vb.) vardı. Buradaki sosyo kültürel ve ekonomik yaşama bakınca şehirlerdeki gibi sert bir hiyerarşi (millet sistemi) olmamıştır.

Asurlular tarafından sürgüne gönderilen Yahudiler kültürel olarak zamanla Kürtleşirken, Kürtlerden az da olsa İslamiyet’in doğumundan asırlar önce MS

birinci yüzyılda Yahudileşenler vardır. Ayrıca Yahudilerden özellikle de kadınlarından Müslümanlaşanlar vardır.

Barzani ailesinden gelen Yahudiler geleneksel Yahudi eğitimi için merkezler (*yeşiva*) kurmuşlardır. Hatta Yahudi tarihinde ilk kadın hocanın bu aileden çıkan Asena Asenath Barzani (1590–1670) olmuştur. Rabbi unvanı yerine *tanna'it* unvanı kullanan Asenath Barzani, Erbil kentine yakın olan bugünkü Barzan'da değil, Musul'da yaşamıştır.

Elbette ki Kürtlerle Yahudiler arasındaki bu tarihsel bu ilişki Yahudiler, Kürtler ya da üçüncü ülkeler/ toplumlar tarafından gündeme getirilerek siyasi amaçlarla kullanılabilir. Bu tür iddialar Yahudiler ve Kürtler tarafından aralarındaki ilişkileri geliştirmek veya üçüncü ülkeler/ toplumlar tarafından içerdeki/dışarıdaki düşman algısını beslemek üzere ortaya atılmaktadır.

Bilimsel yönetmelere dayanmayan komplo teorileri rastgele, öngörülemez veya açıklanması güç olaylara dayandığı halde siyasi amaçlarla sık sık tekrar edildiği için yanlışlansa bile yaygınlık kazanmaktadır. Olayları tek-nedenle açıklayan komplo teorilerinin ortaya çıkan bulgularla inanırlılığı kalmadığında yenileri ile yer değiştirilirken daha büyük yapılarla/sistemle ilgili olanların inanırlılığı, olaylara dayalı örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Başlanılan noktaya tekrar tekrar döndüğü için bu tür bir süreç döngüsel akıl yürütmeye dayalıdır. Paranoyak senaryoların daha az olduğu açık toplumlarda komplo teorisi daha az olacağı için kendini gerçekleştiren kehanet olma durumu azdır.

Arkeoloji ABD' yüksek lisans mezunu Ali ÖZKAN tarafından kaleme alınan "Küçük Asya'da Geç Antik Çağ Toplumsal Hayatında Yahudiler" adlı makalede arkeolojik ve epigrafik bulgular yardımı ile Yahudilerin Küçük Asya Roma kentlerindeki toplumsal durumları incelenmiştir. Örnek olarak da Hadrian dönemi (117-138) ve Sardes kentindeki sinagog daha detaylı incelenmiştir. Kutsal kitabın oluşması devresindeki Yahudileri incelemek kadar sonrasındaki Yahudileri de incelemek önemlidir.

Yahudiler çok farklı dinsel kültürler içinde yaşamışlardır. İbrahim dinler olan İslam ve Hristiyanlıktan önce İran ve Roma kültürleri içinde yaşamışlardır. Bu durum Yahudiliğin Romalılışmasına, Hellenleşmesine veya Farslaşmasına yol açmıştır. Anadolu Yahudiler ve Hristiyanlar için önemlidir. Hristiyanlığın doğmasından sonra Hristiyanlarla birlikte yaşadıkları bölgelerden birisi de Anadolu'dur. Eski Ahit'te Anadolu Yahudileri ile ilgili bilgiler olmasa da Yeni Ahit'te Efes ve Konya'daki Yahudilerle ilgili bilgi vardır: Elçilerin İşleri 14:1'de İkonyum'da (şimdi Konya), Elçilerin İşleri 19:1'de Efes'te, Galatyalılara Mektup ise Galatia'da sinagog olduğu yazılıdır.

Diaspora Yahudi tarihini yazarken arkeolojik ve epigrafik bulgular bu noktada önemlidir. Literal kaynaklarca da desteklenmedikçe, sadece arkeolojik bulgulardan hareketle Yahudilerin sosyo kültürel tarihini yazmak zordur. Mikve sistemi, menora tasviri, altı köşeli yıldız tasvirleri mekânsal kimliğin önemli

parçaları olmasına rağmen, yazılı kaynaklar olmadan tek başlarına yeterli değildir.

Tek tanrılı dinler, çok tanrılı dinlerin hakimiyetleri altında yaşamlarına izin vermemelerine rağmen sapkın (*heresy*) inancının olmadığı çok tanrılı dinler, tek tanrılı dinlerin hakimiyetleri altında yaşamlarına izin vermiştir. Buna rağmen, paganlar gibi krallara tanrılık affetmeyen Yahudilere isyan etmeleri durumunda sürgün cezası vermekten geri durmamışlardır.

Susannah HESCHEL tarafından kaleme alınan ve Necmettin Salih EKİZ ve Burak PEKCAN tarafından çevrilen “Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslam Araştırmalarına Katılımı” adlı makalede 19. yüzyılda İslam araştırmalarına yoğun bir şekilde katılan ve oryantalist İslam araştırmalarına yaklaşık bir asır boyunca adeta altın çağını yaşatan Alman-Yahudi oryantalistler incelenmiştir. Dartmouth College Yahudi çalışmaları profesörü olan Heschel aynı zamanda Hristiyan ve İslam çalışmalarında uzmandır. Yahudi ilmi çalışmaların İslam’a ve İslam’ın Modern Yahudiliğin kendini anlamaya (self- understanding) etkisi gibi konulara da çalışmaktadır.

Aydınlanma sonrasında Oryantalizm daha bilimsel bir içerik kazanırken Oryantalist söylemle geç dönemde tanışan Yahudiler Yahudi aydınlanmasının da etkisi ile daha bilimsel İslamiyet eleştirine önemli katkılar sunmuşlardır. Bu kişiler Yahudilikle ilgili yaptıkları eleştirileri İslam’a da uygulamışlardır. Bir kısmı hoca öğrenci geleneği oluşturarak yaklaşımlarını daha da geliştirmişlerdir. Bu kişiler genelde İslam’ın/ Kuran’ın Yahudi kökenli/ilişkili olduğunu söyleyerek tarihsel veya edebi eleştiri yöntemlerini İslami kaynaklara uygulamıştır.

Bu dönemdeki Avrupalı Yahudilerin geneli, Batı sömürge geleneklerini kabul ederek eğitim ve modernizasyon yardımına ihtiyaç duyduklarına inandıkları Doğu ve Güney’deki eş-dindarlarını oryantalleştirmiştir. Öte yandan Yahudiliği İslam ile ilişkilendirerek, Fas (Endülüs) mimarisinde sinagoglar kurarak, İslami ve Yahudi Orientlerini rasyonalizm, bilimsel keşif ve dini hoşgörü geleneği olarak yeniden tanımlayarak kendilerini Doğulu olarak tanımlamıştır. Said’in Oryantalizm paradigmasında vurguladığından farklı bir mantık izleyerek farklı bir Oryantalizm türünü ortaya koymuşlardır.

İslam ile Yahudilik arasındaki benzerlikte Endülüs altın çağı algısı önemli olmuştur. Batılı Aşkenaz Yahudi düşünürler; kültürel açıklık, estetiği takdir etme, felsefi bilgi ve tanışma güdüsü ile Doğu Avrupa’nın Aşkenazi (Ortodoks) Yahudi kültürüne karşı Endülüs kökenli İslam’la etkileşim içindeki modernleştirilmiş Sefarad kültürüne sahip çıkmıştır.

On dokuzuncu yüzyıldaki Yahudi akademisyenler, geleneklerinin rasyonalizasyonunu ve Yahudiliğin modernleşmesini (Batı’nın ayrımcılığıyla mücadele etmek için) sadece Avrupa sınırları içinde değil, aynı zamanda bu sınırların ötesinde (Avrupa’daki Yahudilere karşı tutumunun rasyonalitesinden dolayı güvensizlik nedeniyle) ekstra bir Avrupa araştırma nesnesi seçerek yaptılar.

1830-1930 yılları arasında altı Yahudi araştırmacının farklı araştırma türlerinin eşzamanlı bir görünümünün sunulduğu bu makalede, Gustav Weil, Abraham Geiger, Shlomo Dov Goitein, Gottlieb Leitner, Ignac Goldziher ve Josef Horovitz, aslında farklı dört araştırmacı yaklaşımını temsil edebilir:

Birinci yaklaşımı temsil eden Gustav Weil ve Abraham Geiger, gerçekten de Avrupa bilimsel geleneklerinin karşı İslam'a bilimsel yaklaşımında devrim yaptılar. Ancak Kuran'ı ve hadisi (liberal) Yahudiliğin bir kopyası olarak tasvir ettiler, onlara bir özgünlük tanımadılar. Bu araştırmacılar kendilerini Avrupa içinde tanımlamalarına, araştırmalarında Avrupalıların kendi çıkarlarının maskesini düşürmelerine ve İslam'a yaklaşımlarını eleştirmelerine rağmen Avrupa içinde ortaya çıkmış akılcı Yahudilik kimliklerine göre İslam'ı değerlendirdiler.

İkinci yaklaşımı temsil eden Shelomo Dov Goitein, araştırmalarında Avrupa dışı bir bakış açısı benimsedi, Avrupa'dan Ortadoğu'ya taşındı. Yahudilik ve İslam arasındaki Ortaçağ ilişkisine simbiyoz/ ortak yaşam olarak bakmasına rağmen İslam'ı Yahudiliğin Arap versiyonu olarak gördü. Kendisini Avrupa dışında tanımlamasına rağmen hala Avrupa kendi çıkarları ile ilgilenen iç tarafı araştırmalarında etkilidir.

Üçüncü yaklaşımı temsil eden Gottlieb Leitner kendini Avrupa içinde tanımlamasına rağmen Avrupa dışı perspektifi aktif olarak onayladı. Emperyalizmi eleştirerek Avrupa dışına taşındı ve Pencab Üniversitesinin kuruluşunda yer aldı. Farklı sınır ötesi yorumlarına veya yeni "evrensel düşünce" kavramsallaştırmalarına olumlu baktı. İslami bilgiye sadece bilgi olarak değil aynı zamanda sempati ile bakmaya çalışmasına rağmen hala Batılı Yahudi gözü ile İslam'a baktı.

Dördüncü yaklaşımı temsil eden Goldziher ve Horovitz hem Doğu'ya seyahat ettiler hem de Kur'an ile ilgili gündemi restore ettiler. Her ikisi de Hıristiyan etkisinin İslam'ın oluşumu üzerindeki önemini reddettiler. İslam'ın kendisini inşasında Yahudiliği tekrar yorumladığını/ rasyonalize ettiğini söylediler. Kendilerini tanımlarken Avrupa dışına konumlandırıp dışardan aldıkları tanımla Avrupa sınırlarına ilişkin iç perspektifi eleştirel bir şekilde değerlendirdiler.

Tikva DARVISH tarafından kaleme alınan ve Sungur DOĞANÇAY tarafından çevrilen "Irak Yahudileri: Ekonomik Yapının Karşılaştırmalı Çalışması" adlı makalede Irak'taki Yahudi azınlığın ekonomik durumu ile ilgilidir.

Irak'ta doğumlu olan ve dört yaşında İsrail'e göç eden, 1982'de doktora tezi tamamlayan ve Bar-Ilan Üniversitesi İktisat Bölümü'nde akademisyen olan Tikva Darvish Lecker (1945- 2002) mikroekonomik teorinin uygulamalarına odaklanan bir azınlık ekonomisi ve göçmenlik uzmanıdır. Pozisyonun bir parçası olarak Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nda (BM-CSD) İsrail temsilcisi ve gözlemcisi olarak görev yaptı.

Yahudiler arasındaki bölgesel farklılıkları da inceleyen bu makale başlıca üç şehirde (kuzeyde Musul, merkezde Bağdat ve güneyde Basra) yaşamış Yahudi cemaatlerinin İsrail'e göç etmeden önceki ekonomik yapıları ile Müslüman nüfusun ekonomik yapıları karşılaştırılmıştır. Diğer birçok yerde olduğu gibi daha şehirli bir topluluk olan Yahudiler ticaret ve finans ile sanayi ve zanaatlar alanlarında iyi iken ziraat ve hizmet, taşımacılık ve iletişim gibi alanlarda daha az egemenlerdi.

M Mustafa KULU tarafından, Berdal ARAL ile 2019 yılında yayınlanan *Bitmeyen İhanet: Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk* adlı kitabı üzerine yapılan söyleşi de İslamcı söylemin Kudüs yaklaşımını göstermesi bakımından oldukça bilgilendiricidir. Uzun yazılı bir söyleşi olmasına rağmen sözlü bir söyleyişi gibi kolayca okunmasını ümit ediyoruz.

Kudüs meselesi etrafında akademik çalışmalarda bulunan Aral, bu konunun bulunduğu birçok platformda konu ile ilgili düşüncelerini açıklamaktadır. Fakat onun görüşlerinin ve Filistin çalışmalarının sorunlarının anlaşılması bu tür bir uzun söyleşi ile daha kolay olacaktır.

Kısa ve tanıtıcı bir soru cevap formu yerine analize dayalı bir soru cevap biçimi takip edildiği için söyleşi uzun olmuştur. Bu soruları sormak da cevaplamak da zaman almıştır. Söyleşi ile eser kadar yazarı da anlaşılacak istenmiştir. Bu noktada söyleşi biyografik söyleşi (nehir söyleşisi/ biographical interview) biçiminden farklıdır. Burada sorular hazırlanırken üzerinde düşünme fırsatı vardır. Söyleşi sorularına cevap verilirken de aynı şekilde üzerinde düşünerek cevap verme olanağı vardır.

Hakan ÇALIŞIR tarafından Turgut Alp BOYRAZ ile yapılan "Ortadoğu Notları" başlıklı uzaktan yapılan sözlü söyleşide Anadolu Ajansı (AA) muhabiri gözü ile bölgedeki gelişmeler analiz düzeyinde değerlendirilmiştir. Marmara Üniversitesi mezunu olan Timetürk (2009-2011) Milat Gazetesi (2011-2012) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Dış İlişkiler (2012-2013) çalışan Gazeteci Boyraz 2014 Haziran'ından beri Anadolu ajansında Kudüs temsilciliğinde bölgedeki gelişmeleri takip etmektedir.

Söyleşi İsrail'deki/Filistin'deki son durumları anlamak açısından önemlidir. Bölgedeki olaylara hükümet merkezli bakan TC resmi haber ajansı Anadolu ajansının yurtdışı operasyonlarını güçlendirme çalışmaları kapsamında Kudüs, Ramallah ve Gazze yurt dışı büroları vardır. Anadolu Ajansı İsrail/Filistin'de TRTWorld, Kızılay, TİKA, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı ve Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleriyle birlikte yoğun kamu diplomasisi politikası takip etmektedir.

Ayrıca buralarda görev yapan gazeteciler bölge ile ilgili çalışmalara önemli katkılar sunmaya başlamışlardır. Bu gazetecilerin bölgenin diline halim olmaları ve yerel bağlantıları önemlidir. Ayrıca AA'da İsrail, Filistin, Kudüs veya Yahudi gibi başlıklarda yayınlanan analizlerin sayısı gittikçe artmaktadır.

Hakan ÇALIŞIR tarafından Filistin *Uğruna 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak* kitabı hakkında yazılan değerlendirme önemlidir. Post-Siyonist görüşe yakın bakış açısının olduğu bu eser Ortadoğu'da az olan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu tür resmi söylemi eleştiren eserlerin diğer ülkeler için de ortaya konması gereklidir. Bu noktada dinci veya milliyetçi bir Siyonist söylemi eleştiren de/post Siyonist olan yeni tarihçilerin kendi tarihlerine karşı yaptıkları çalışmaların benzerlerini, post-İslamcılar veya post-milliyetçilerin de yazması lazımdır. İsrail içinde Yahudilerin kendi nefislerine karşı başlattıkları eleştirel ve revizyonist bakışın Ortadoğu'daki diğer devletlere örnek olması gereklidir.

Yeni Tarihçiler, İsrail içinde yaygın kabul gören "resmi tarih" anlayışını revize etmeye çalışmaktadırlar. Bu noktada resmi tarih ile yeni tarihçilik İsrail tarihinin modern dönemi ile ilgili olarak farklı yaklaşımlara sahiptir. Resmi versiyon İngiltere'nin bir Yahudi devletinin kurulmasını engellemeye çalıştığını iddia ederken Yeni Tarihçiler bir Filistin devletinin kurulmasını engellemeye çalıştığını iddia etmiştir. Resmi tarihte Filistinlilerin evlerini özgür iradeleri ile terk ettikleri söylenirken Yeni Tarihçilikte ise mültecilerin kovulduğunu veya sürüldüğü iddia edilmiştir. Resmi tarihte, güç dengesinin Araplar lehine olduğunu söylenirken Yeni Tarihçiler İsrail'in hem insan gücü hem de silah avantajına sahip olduğunu söylemiştir. Resmi tarihçilikte Arapların İsrail'i yok etmek için koordineli bir planı olduğu iddia edilirken Yeni Tarihçiler Arapların bölünmüş olduğunu söylemiştir. Resmi versiyonda Arap uzlaşmazlığının barışı engellediği iddia edilirken Yeni Tarihçiler barışa ulaşmadaki "çıkılmaz sokak" için öncelikle İsrail'in suçlanması gerektiğini söylemiştir.

Dergimizin 2020 yılı ortası itibarıyla yaklaşık olarak üstveri gösterim sayısı 8.000'e ve pdf olarak indirilme sayısı ise 35.000'e yükselmiştir. Bu rakamların altın ay gibi kısa bir sürede iki katına yakın bir artış göstermesi elektronik verinin korona virüs sonrasında daha da önem kazandığını göstermektedir.